

og forfalder ikke til det patetiske, og derfor bliver skildringen af slesvig-holstenernes nationale konflikt så vedkommende. Forfatteren understreger, at Bissen og hans venner var den første generation af slesvig-holstenske kunstnere, der blev konfronteret med den moderne nationalstatslige tænkemåde, og det var ikke nemt for dem! Jürgen Ostwald bringer i *Isted og mindesmærkerne på Den gamle Kirkegård i Flensborg* læseren på en sand kunsthistorisk løvejagt rundt om i Europa, ligesom der redegøres grundigt for tilblivelseshistorien og Bissens første udkast. Det virker lidt besynderligt, at forfatteren i sit underafsnit om gravhøjen refererer til Johannes Wiedewelts ombygning af gravhøjen ved Jægerspris, men ignorerer monumentet for de faldne fædrelandsforsvarere fra slaget på Rheden 1801 på Holmens kirkegård i København. Her er der både gravhøj og bautastene med faldne officerers navne, som der er det på Flensborg kirkegård. Det kan undre, da afsnittet ellers er præget af stor grundighed, og Claus Bjørn i sit afsnit har en illustration af monumentet på Holmens kirkegård, ligesom Inge Adriansen refererer til det. Det har i øvrigt undgået redaktionens opmærksomhed, at afsnittets titel er en lidt anden end i indholdsfortegnelsen. Stine Wiell fortæller i *Løven, stenen og båden – kulturminde i nationalpolitisk spil* levende om tilbageleveringsproblematikken omkring Istedløven, Hærulfstenen (Hovslundrunestenen) og Nydambåden. I Inge Adriansens afsnit *Istedløven – et nationalt monument med vekslende symbolværdi* skildres, hvor forskelligt parterne så på det nationale monument. Var det et gravminde eller sejrsminde? Begge dele, viser det sig. Var Løven en gravens vogter eller »et ondsindet sejerstegn et spottetegn«? Inge Adriansen dokumenterer parternes syn på Istedløven gennem tiderne og klarer den uløselige konflikt, Istedløven skabte. Det er en sober og veldokumenteret redegørelse om Istedløvens omtumlede skæbne, indtil den endte bag Tøjhusmuseet i København i 1945. Bogen afsluttes med Inge Adriansens afsnit om *Løveviser*, de danske såvel som de tyske. Skal Istedløven tilbage til Flensborg kirkegård, hvor den kan vække så mange negative følelser? Politikerne bør med opmærksomhed læse Inge Adriansens kloge forslag. Hvis et enigt byråd i Flensborg vil have den tilbage – værsgod – hvis ikke, find en permanent placering i København helst inden 75-året for folkeafstemningerne og grænsedragningen i 1995. Istedløven bør ikke være årsag til flere konflikter i grænselandet. Den nøgternhed og objektivitet, de seks forfattere har behandlet Istedløven med, bør også præge beslutningen om dens fremtidige placering.

Karin Kryger

HARM G. SCHRÖTER: Aufstieg der Kleinen. Multinationale Unternehmen aus fünf kleinen Staaten vor 1914. Schriften zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Bd. 42. Berlin Duncker & Humblot. 1993. 393 s.

De multinationella företagen nämns ofta som viktiga för relationerna mellan länderna, särskilt mellan de centrala, ledande industristaterna och de perifera, mindre utvecklade staterna. Vi vet emellertid inte så mycket om dem. Vad är multinationella för några? Hur och varför har de uppstått? Vilken är deras funktion och betydelse?

Harm G. Schröter är väl rustad när han försöker att besvara dessa frågor. År 1983 publicerade han sin magistrala doktorsavhandling *Aussenpolitik und Wirtschaftsinteresse: Skandinavien im aussenwirtschaftlichen Kalkül Deutschlands und Grossbritanniens 1918-1939* (se min anmälan i HT 1984, s. 138-144). Därefter har Schröter alltmera intresserat sig för problem rörande utlandsproduktion och multinationella. Detta intresse har bl.a. resulterat i här föreliggande undersökning, vilken antogs som Habilitationsschrift av Freie Universität i Berlin år 1993.

Den forskning på området, vilken börjat komma i gång under de både senaste årtiondena, har främst behandlat multinationella med säte i de stora industristaterna. Liksom i flera av sina tidigare arbeten sätter Schröter däremot de små industriländerna i fokus. Han väljer att studera deras multinationella under tiden 1870-1914, således under den allra tidigaste och minst kända perioden i de multinationellas utveckling, då det samtidigt kan vara lättast att fånga upp utvecklingstendenser. Liksom i doktorsavhandlingen stödjer sig Schröter på ett överväldigande stort material. Grundligheten och gedigenheten i undersökningen understryks av ett trettiotal grafiska framställningar samt ett hundratal tabeller.

Schröter tar utgångspunkten i och prövar empiriskt teoretiska ansatser, formulerade av både historiker och ekonomer. Det finnes inte någon allmänt vedertagen definition av multinationella företag. Schröter definierar dem som företag, vilka förutom verksamheten i det egna landet äger och leder eller åtminstone i betydande grad (till minst 25 %) är delaktiga i ägande och ledning av minst två produktionsenheter i två utländska stater eller tre produktionsenheter i en utländsk stat. Trots denna mycket restriktiva definition lyckas det att för perioden i fråga fastställa existensen av 62 multinationella företag med säte i de fem små industriländerna Belgien, Danmark, Holland, Schweiz och Sverige, vilket är fler än vad t.ex. Mira Wilkins (med likartade definitioner) kommit fram till beträffande en stormakt som USA. Den nämnda nya forskningen har visat på att de multinationella redan under tiden före det första världskriget hade stor betydelse för överföringen av kapital, teknologi och personal samt allmänt för den ekonomiska utvecklingen. Schröter understryker, att detta i utpräglad grad gäller för de industriella småstaterna och för deras »Aufstieg« eller m.a.o. för deras förmåga att haka på den industriella utvecklingen. Under perioden före första världskriget spelade kartellbildning och långfristiga avtal ännu en obetydlig roll. Diversifiering och begränsning till export som alternativ till direktinvesteringar hade klart tillväxthämmande verkan. Direktinvesteringar, d.v.s. satsning av eget kapital i egen verksamhet i annat land, var därför under perioden i fråga den effektivaste metoden för att gynna tillväxt och expansion, klart överlägsen alla andra tänkbara alternativ för småstaternas multinationella företag. I sitt utvecklings- och tillväxtmönster avviker dessa företag därvid väsentligt från det skema, som – på basis av utvecklingen av stormakternas multinationella – tecknats av Alfred D. Chandler, vilket Schröter främst förklarar med den press som den begränsade inre marknaden utgjorde för småstaterna. Den betydde bl.a. att deras företag redan tidigt i sin utveckling – och tidigare än i stormakterna – måste satsa på utlandsproduktion.

Till övervägande del (ungefär två tredjedelar) sökte sig denna till utvecklade industristater i det nära granskapet. Särskilt gällde intresset de industriella stormakterna med deras större marknader. Ett visst undantag utgjorde därvid

Danmark. År 1914 toppade Sverige listan över dess »mottagarländer«, före Tyskland och Ryssland. Sveriges stora betydelse som mottagarland för danska direktinvesteringar framgår också av de undersökningar som nyligen presenterats från skandinaviskt håll av Sven Nordlund och Carl-Axel Nilsson.¹ Schröter anger långt färre danska direktinvesteringar i Sverige än Nordlund, vilket i varje fall delvis torde kunna förklaras med hans ovannämnda, snäva definitioner. Viktigt är under alla omständigheter att vi får bekräftat existensen av multinationella i Danmark redan under denna tidiga period.

Utlandsinvesteringarna och deras lokalisering bestämdes inte bara av närhetsfaktorn. Också konjunkturer, produktionskostnader, transaktionskostnader, avsättningsmarknad, energitillgång, finansiering, statlig politik, kommunikationer, företagsstrategi etc. spelade in. Land för land och bransch för bransch belyser Schröter i detalj olika, både materiella och mentala faktorerers betydelse. Hans grundliga undersökning utgör ett synnerligen väsentligt bidrag till vår kunskap om de multinationella och deras utvecklingshistoria. Den understryker fruktbarheten av en forskningsinriktning, för vilken Schröter är en av de allra främsta företrädarna.

Carl-Axel Gemzell

SIDSEL ERIKSEN: Søster Silfverbergs sorger. Spektrum, Kbh. 1993. 390 s., ill.

Hattedamer blev de kaldt, kvinderne fra filantropiens velmagtsdage i årtierne omkring århundredeskiftet. At disse kvinder også til dels satte deres hat, som de selv ville, har eftertiden ikke haft megen blik for. Men det har Sidsel Eriksen, og det afslører hun i biografien over Søster Silfverberg, født Blauenfeldt, en af den danske afholdsbevægelses store profiler.

Lene Blauenfeldt blev født i 1838 og drev indtil 1877 en privatskole i Vejle sammen med sin søster. Herefter ernærede hun sig som kommunalt ansat lærerinde, indtil hun i 1886 som 48-årig giftede sig med Emil Silfverberg, der var ansat ved Statsbanerne i Århus. Silfverberg havde hun mødt gennem sit engagement i I.O.G.T. (International Order of Good Templars), der var en af tidens førende afholdsorganisationer. Lene Silfverberg gik ind i ægteskabet med mere end oprejst pande. I Vejle havde hun været med til at oprette den første afholdsloge, og hun havde også været leder af Indre Missions søndagsskole. Men da missionen var af den opfattelse, at afholdsbevægelsen i bund og grund var en ny religiøs sekt, blev hun tvunget til at vælge – og hun valgte afholdsbevægelsen, omend hendes religiøse grundholdning aldrig forlod hende.

Ægteskabet med Emil blev startskuddet til en omfattende karriere indenfor afholdsbevægelsens forskellige organisationer, hvoraf Lene Silfverberg selv var med til at starte en række. Hvis da hun ikke selv var årsagen. For overalt hvor hun kom, kunne man næsten være sikker på, at uenigheder, splittelser og nydannel-

¹ Sven Nordlund, *Upptäckten av Sverige: Utländska direktinvesteringar i Sverige 1895-1945*, Umeå 1989; Carl-Axel Nilsson, »Dansk-svensk faktormobilitet cirka 1880-1940,« bidrag till 5. nord. symp. i Oslo, aug. 1993.